

Побуна у Загребу

Вест о оружаној побуни која је у Загребу избила против нове државне заједнице само пет дана после свечане церемоније проглашења уједињења „братских југословенских народа“ и образовања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, као да је „затекла“ присталице југословенског уједињења који нису могли да верују да у Хрватској постоји снажан отпор идеји о заједничком животу Срба, Хрвата и Словенаца у једној држави. Нису се изненадили једино добри познаваоци политичких прилика у бившим аустроугарским покрајинама, јер су знали да већина хрватског народа и већина њихових партија с неповерењем, па чак и мржњом, гледа на новопроглашену државу.

Напету атмосферу отпора и противљења уједињењу стварали су челници двеју политичких групација – Хрватске сељачке странке и Хрватских праваша, као најекстремнијих експонената хрватског национализма. Вођа ХСС Стјепан Радић јавно је изјављивао да он не признаје „такозвано краљевство СХС под династијом Карађорђевића, будући да је оно прокламовано изван Хрватског сабора, без икаквог саветовања и икаквог мандата хрватског народа“. Радић се у својим говорима залагао за стварање Независне хрватске Републике, мада су хрватски представници из Југословенског одбора 1917. године на Крфу потписали Декларацију у којој је недвосмислено писало „да ће држава Срба, Хрвата и Словенаца бити уставна, демократска и парламентарна монархија на челу са династојом Карађорђевића“.

Заједнички живот у новој држави био је оптерећен пропагандним стереотипима које је годинама ширила аустроугарска пропаганда (о „дивљачкој Србији“, „примитивним Србима“, „шизматичима“, „бизантизму“ итд.), да „Србија нема шта да тражи преко оних граница које је добила 1878.“, да не постоји „никакво загранично српство“... У месецима након уједињења, по истом пропагандном моделу, римокатоличка црква и хрватске политичке партије прихватили су нове стереотипе о окупаторској српској војсци, пљачки хрватске имовине, затирању хрватског језика, писма и културе, финансијском искоришћавању Хрватске, спутавању цркве и непоштовању римокатоличке вере, запостављању хрватских области. Рат у који је Аустроугарска монархија „гурнула Словене на Србију“ неминовно је посејао мржњу и додатно неповерење. Злочини које је аустроугарска војска, сачињена добрим делом од Хрвата, Словенаца, па и Срба, починила у Србији нису могли да буду брзо заборављени. Још мање око 1.200.000 погинулих Срба у овом рату. Материјални губици (пљачке, рушење, затирање) који су умањили национално богатство Србије за више од 50 одсто у односу на предратни период, били су таквих размера да су хроничари описивали Србију као „костур“, разрушени и опустошени „војнички логор“, а амерички новинар Џон Рид ју је још у пролеће 1915. године називао „земљом смрти“. Године 1918. између Срба и Хрвата испречили су се догађаји из 1914, везани за фронт на Дрини, Сави, Колубари, Мачви, као места сећања на злочине непријатељске војске. Колективно памћење није допуштало брзи заборав и опроштај. Чињеница да је страхоте рата осетило око 4 милиона грађана Србије и да је у армијама Монархије (51 милион становника) било ангажовано око 500.000 регрута (14% укупног састава) са простора који су 1918. ушли у састав Краљевине СХС, говоре о степену неповерења са

којим је започет заједнички живот у новој држави. Националне, верске, економске, културне разлике које су делиле становништво Краљевине СХС додатно су биле заоштрене ратом који је имао религиозан и братоубилачки карактер и неминовно је одредио природу будућег уједињења. Прогон ћирилице из школа и штампе, забрана јавног исказивања националних осећања, велеиздајнички процеси, затвори и логори за Србе у Хрватској, део су друштвеног миљеа у коме је српски народ под Аустроугарском монархијом живео пре рата. „Освета клерикализма“ огледала се у захтевима папе Пија Х да се одстрани српска „болест“ и наредбама султана о отпочињању „светог рата“ против неверника (Србије и Црне Горе). Уједињење као да је изненадило и Србе и Хрва30 те, посебно српски народ, код кога, како пише историчар Љубодраг Димић, „није било духовне припреме за заједнички живот“. Српски народ, па ни његова војска која се храбро борила на Солунском фронту и ослободила отаџбину, нису знали шта их чека по ослобођењу, у којој и каквој ће држави наставити да живе. Југословенско уједињење годинама су заговарали писци, песници, интелектуалци, по својој природи склони недовољно рационалном размишљању, сензибилни, романтични маштари убеђени да се „југословенско духовно јединство“ може брзо и лако досегнути.

Немоћ интелектуалне елите

Интелектуална елита, са своје стране, није успела, а није ни могла за кратко време да створи демократско друштво које ће бити спремно и способно да затоми све економске, социјалне, националне, верске, цивилизацијске, историјске супротности међу југословенским народима и окрене се искључиво заједничким вредностима и интересима. Поједини историчари склони су тврдњама да су обе Југославије формиране на брзину и да су због тога унапред биле осуђене на пропаст. Показало се да није довољно што је Србија у нову државу уложила своју државност и традицију, за њу жртвовала више од једне четвртине укупног становништва, дефинисала и дипломатски „изнела“ југословенски програм и војском сачувала југословенски простор од комадања. На крају рата нашла се у табору ратних победника и тиме омогућила осталим југословенским народима (Хрватима и Словенцима) да, преко формирања новонастале југословенске државе, напусте страну поражених и да се готово без жртава и последица прикључе победницима.

За настајање нове државе била је неопходна и воља сила победница да Аустроугарска монархија нестане са политичке карте Европе. Та воља је дефинитивно исказана у последњој ратној години. Ривалство Енглеске и Русије око решења Источног питања деценијама је сврставало Србију у руску интересну сферу, представљало као „предстражу“ Русије на Балкану, изазивало подозрење западних сила. Руско иступање из рата 1917. године отклонило је у Великој Британији „страх“ од настајања једне велике словенске државе на Балкану. На крају је и Италија, која је уједињење Срба, Хрвата и Словенаца доживљавала као суспендовање одлука тајног Лондонског пакта из 1915. и која се супротстављала свакој помисли о стварању велике словенске државе на обалама Јадрана, морала да попусти пред чињеницом да та држава настаје у борби и „преврату“ мимо њене воље. Нова држава је, завршетком рата, добила јасно одређене задатке и функцију у свету насталом на рушевинама великих царстава – да чини зид који спречава обнову германске опасности, да служи као „санитарни кордон“ који онемогућава преливање идеја Октобра на Запад, да буде експонент победничких сила на Балкану и бранитељ мировног поретка успостављеног на крају рата.

На „брзо уједињење“ утицао је страх међу хрватским и словеначким политичарима од социјалних ломова, опште несигурности, привредног хаоса, друштвених немира, револуционарних идеологија, спољне опасности (Италија), реваншизма и ревизионизма. Не треба занемарити ни политичку вољу Срба из Монархије да се уједине са матицом. Иако је међу Хрватима било присутно и настојање да уједињење буде извршено на основу „дуализма“, уз поштовање хрватског историјског и државног права, превагу је однела опција о „троименом народу“, која је чинила идеолошку основу ратног програма Србије и осталих чинилаца југословенског покрета (Југословенског одбора у Лондону), бар у првој фази рата.

Схватање о „троименом народу“, које су једни (Хрвати и Словенци) доживљавали само као „пропагандну формулу“ са изразитом оперативно-политичком функцијом у разбијању Аустроугарске монархије, други (Срби) су пригрлили као политичку филозофију која ће одредити и погледе на будуће државно уређење, али ће дуго подстицати и националну демобилизацију Срба, тј. одсуство бриге о националној, духовној, економској, културној интеграцији, што ће резултирати веома погубним искуством. Српски политичари, посебно они на власти, дуго нису увиђали да је идеја о „етничком унитаризму“ само фикција, илузија превазиђена стварношћу националног живота у Краљевини СХС. Прелазили су преко тога што су Хрвати и Словенци одбацивали „етнички унитаризам“, инсистирали на посебности свога језика, писма и књижевности (тзв. „језички рат“), истицали у први план сопствену националну идеологију, наглашавали историјску индивидуалност и права (хрватско историјско и државно право), имали друштвену елиту (племство и грађанство, делом страног порекла, али изразите хрватске националне свести) и политичке партије способне да опструкцијом изборе оно што бројем и присуством у Народној скупштини нису могле.

Нова држава била је резултат међународних околности, али и самосталног избора српске политичке елите која је југословенско уједињење претпоставила стварању српске државе. Уједињење 1918. године окупило је скоро све Србе под једним државним кровом и значило је прилику да се, најзад, и српски народ, по својим особинама изразито полицентричан, национално интегрише у оквирима очекиване југословенске интеграције. Уједињење је представљало значајну прекретницу у животу сва три народа. Њихово окупљање у оквирима граница исте државе значило је судар различитих историјских свести, традиција, менталитета и друштвених навика, суочавање дијаметрално супротних правних, монетарних, пореских, саобраћајних, просветних система, спајање друштава која су се умногоме разликовала, сусрет процеса модернизације (индустријализација и модернизација) са конзервативизмом аутархичног друштва и остацима феудалне свести у организацији друштвеног живота. Неразвијено грађанство није било у стању да југословенски, а тиме и српски простор уједињује на економским и културним основама, већ на политичком и идеолошком плану. Конзервативизам, искључивост, примитивизам, клери Версајски мир потписан на Видовдан 1919. године кализам оптерећивали су све области друштвеног живота. Свест о неопходности утемељења југословенског културног идентитета и осећаја припадности истом југословенском друштву никада није однела превагу над старим навикама и националним одређењима. Постојеће нације тешко су савлађивале већ формирану свест о својој „изузетности“, „особености“, „несводљивости“ на било који „колективни ентитет“. Изузетак су представљали једино Срби.

У периоду такозваног „државног провизоријума”, који је трајао до доношења Видовданског устава 1921. године, бивше аустријске, угарске и аустроугарске провинције задржале су своје посебне „земаљске владе”, аутономни делокруг рада, целовитост територија омеђену административним границама из периода Двојне монархије. Очување територија, административно обликованих у претходном историјском периоду, било је једна од битних саставница историјског и државног права, на које су, с посебном осетљивошћу, позивале политичке странке Хрвата. Готово без изузетка, све хрватске политичке партије, ослањајући се на историјско и државно право, заговарале су конфедералистичко или федералистичко државно уређење, у коме је Хрватска, као наследница претходне монархије, фигурирала у њеним историјским границама (Далмација, Хрватска, Славонија, Срем) и имала право да законодавно одлучује без надзора централних власти. Хрватски политичари су истрајавали у захтеву за посебним националним развојем у својој засебној држави, или јасно омеђеној и уређеној аутономији. Идеја историјског и државног права била је супротна српском схватању државности. Српски политичари видели су у њој погубни анахронизам. Насупрот њој, владајућу политичку филозофију у држави представљала је идеја о „народном и државном јединству”. Српске политичке партије су, свесне велике етничке измешаности становништва и расутости српског ентитета, одбацивале сваку формулу државног административног уређења које би, у границама постојећих „историјских покрајина”, даље цепало, однорођивало и „мајоризовало” српски народ. То је био један од основних разлога који је водеће српске политичке странке чинио заговорницима унитарне државе. Отуда су затечену административну поделу на округе и жупаније сматрали једним од узрока државне нестабилности, „огњиштима” сепаратизма, заостатком аустроугарске политике која је истрајавала на разједињавању, денационализацији и удаљавању.

Видовдански устав и Уредба од 26. априла 1922. године увели су нову административну поделу Краљевине на 33 области, заокружене не по националним, већ по „природним, социјалним и економским приликама”. Територија Србије, Војводине, Косова и Метохије и Санџака издељена је на 15 области, док су остали делови земље, са малим изменама, остали у оквирима својих ранијих „историјско-административних делова” (Словенија – 1, Хрватска – 4, Далмација – 2, Босна и Херцеговина – 6, Македонија – 3, Црна Гора – 1). Несумњиво да је, уместо да сабира, административна подела из 1922. године још више дробила српски етнички простор, задржавала старе и уводила нове баријере међу Србима. У првој деценији живота Краљевине СХС српске политичке партије искључивале су историјске, племенске, верске, покрајинске разлике као разлоге за ново преуређење и територијално издвајање из оквира постојеће државне целине. Страх да увођење федерације може да угрози заједничку будућност југословенских народа мешао се са убеђењем да је територијално разграничење на националној основи немогуће извести без „отварања” било ког националног питања, посебно српског, с обзиром на разумевање овог народа на читавом југословенском простору. Отуда, у име државе коју су створили и љубоморно чували, Срби су свесно запоставили сопствене националне интересе, одбацили и саму помисао о формирању српског политичког покрета (као што су то чинили Хрвати између два рата) и одрекли се сопственог државотворног идентитета, зарад државне целине, којој није био суђено да опстане. Априлски рат 1941. године и окупација земље само су прекинули агонију у којој су се нашли југословенски народи, пре свега Срби и Хрвати, којима и без новог светског рата није било суђено да наставе живот у заједничкој држави. f